

DOI: 10.19195/0137-1150.169.10

Data przesłania artykułu: 5.03.2017

Data akceptacji artykułu: 7.01.2019

SYBILLA DAKOVIĆ

Uniwersytet Wrocławski, Polska

Chorwacki przyimek *prema* w domenie przestrzeni fizycznej i jego polskie ekwiwalenty tłumaczeniowe

Relacje, jakie wyraża chorwacki przyimek *prema*, określane są jako „okrenustost, usmjerenost, kretanje prema čemu”¹ i pojawiają się w domenie fizycznej oraz drogą metafory pojęciowej w innych domenach, na przykład emocjonalnej czy intelektualnej lub rzadziej temporalnej. Ze względu na synkretyzm współczesnej postaci chorwackiego celownika i miejscownika przyimek *prema* uważany jest za datywny bądź lokatywny albo też występujący z oboma przypadkami, a kryteria uznania niektórych użyczeń przyimka za celownikowe lub miejscownikowe bazują przede wszystkim na ich znaczeniu, ale również odwołują się do akcentu, który w języku chorwackim ma funkcję dystynktywną. W artykule, przychyłając się do stanowiska Josipa Silicia i Ivo Pranjkovicia², Vlasty Rišner³, Ljiljany Šarić⁴ czy Ismaila Palicia⁵, przyjmujemy, że wszystkie użycia badanego przyimka występują z celownikiem.

Celem artykułu jest ustalenie inwentarza polskich ekwiwalentów przekładowych chorwackiego przyimka *prema* jako wykładnika orientacji w użyciach prototypowych, to jest w domenie przestrzeni fizycznej oraz w wyabstrahowanej z niej domenie przestrzeni postrzeżeniowej. Interesujące dla nas będzie zbadanie konkurencyjności ekwiwalentów, zawierające tak statystyczne, jak semantycz-

¹ J. Silić, I. Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika*, Zagreb 2005, s. 221.

² *Ibidem*.

³ V. Rišner, *Prijedlog „prema” između dativa i lokativa*, [w:] *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*, red. L. Badurina, I. Pranjković, J. Silić, Zagreb 2009.

⁴ Lj. Šarić, *Spatial Concepts in Slavic: A Cognitive Linguistic Study of Prepositions and Cases*, Wiesbaden 2008.

⁵ I. Palić, *Dativ u bosanskom jeziku*, Sarajevo 2010.

ne, gramatyczne czy stylistyczne czynniki wpływające na wybór konkretnego ekwiwalentu.

Zebrany materiał pochodzi z pięciu chorwackich dzieł literackich przetłumaczonych na język polski przez różnych tłumaczy, co zmniejsza wpływ indywidualnego stylu tłumacza na ogólny wynik badania. Teksty oryginalne oraz tłumaczenia pisane są współczesnymi językami literackimi, liczba ekscerptów zaś (195 w każdym z języków) stanowi reprezentatywną próbę dla planowanego badania. Listę źródeł i ich tłumaczeń zamieszczono w bibliografii.

Jak wspomnieliśmy, ukierunkowanie, zorientowanie lokalizowanego obiektu względem lokalizatora wyrażonego elementem imiennym w celowniku jest podstawowym znaczeniem przyimka *prema* i wpisuje się w prymarne znaczenie chorwackiego celownika bezprzyimkowego oraz innego przyimka występującego z celownikiem, przyimka *k(a)*, od którego, jak twierdzą chorwaccy badacze, różni go istotna cecha: przyimek *prema* nie zakłada osiągnięcia punktu docelowego, podczas gdy *k(a)* może oznaczać kierunek, lecz także cel⁶. Ukierunkowanie to może mieć charakter statyczny i dynamiczny, o czym przesądza semantyka lewostronnego otoczenia przyimka, jego nadrzędnika, najczęściej czasownika. W chorwackiej, bośniackiej i serbskiej literaturze przedmiotu wyróżniane są dwie grupy czasowników realizujących te typy ukierunkowania: *glagoli kretanja* (czasowniki ruchu, lokomocji) oraz *glagoli upravljenosti* (czasowniki ukierunkowania). W definicji Palicia ukierunkowanie dynamiczne wyrażone przez konstrukcje z przyimkiem *prema* z czasownikami ruchu⁷, na przykład *ići*, *plivati*, *letjeti* oznacza samodzielne przemieszczanie się obiektu lokalizacji — referenta w mianowniku w kierunku lokalizatora — referenta w celowniku, bez założenia, że punkt docelowy zostanie osiągnięty. Ukierunkowanie dynamiczne realizują również sytuacje, w których udział bierze jeszcze jeden uczestnik, agens w mianowniku, sprawca ruchu zorientowanego innego przedmiotu, który albo porusza się z tym przedmiotem — obiektem lokalizacji (wyrażonym biernikiem) w stronę lokalizatora, albo tylko wprawia go w ruch, sam pozostając w początkowym punkcie. Czasownikowy nadrzędnik przyimka *prema* jest tutaj czasownikiem przechodnim, na przykład *nositi*, *voziti*. Kazimiera Maria Solecka⁸ w pierwszym wypadku używa etykiety „lokomocja samodzielna zorientowana”, w drugim zaś „lokomocja niesamodzielna zorientowana”.

Ukierunkowanie statyczne zakłada zajmowanie fizycznej pozycji jednego z referentów w kierunku drugiego, które odbywa się w dwojaki sposób: „nominativni referent, u cjelini ili nekim svojim dijelom, kreće se u mjestu zauzimajući tako

⁶ J. Silić, I. Pranjković, *Gramatika...*, s. 221.

⁷ Według Palicia, „u glagole kretanja ubrajaju se svi glagoli kojima se označava samostalno fizičko ili apstraktno kretanje ili pomjeranje nekog živog bića ili predmeta s jedne tačke u prostoru prema nekoj drugoj tački u prostoru bez obzira da li se ta druga tačka dostiže ili ne” (I. Palić, *Dativ...*, s. 299).

⁸ K. M. Solecka, *Semantyka czasowników ruchu w języku macedońskim*, Katowice 1983, s. 147.

određeni połoŹaj u pravcu dativnog referenta, ili (2) nominativni referent svojom akcijom čini da se neki predmet (objekt) nađe u određenom poloŹaju u pravcu dativnog referenta”⁹. Obiekt lokalizacji znajduje się w punkcie A, zaś ruch względem punktu B dotyczy przeważnie jednej z jego wyróżnionych stron — fasady. Gdy obiektem lokalizacji jest człowiek, ukierunkowana może być jego część ciała, na przykład głowa.

Do czasowników ukierunkowania Palić zalicza takie czasowniki przechodnie i nieprzechodnie, jak: *okrenuti se, sjesti, dići, pruŹiti, usmjeriti, pokazivati, gledati*. Solecka tego typu czasowniki nazywa niewłaściwymi czasownikami ruchu, sam ruch nazywając mocją samodzielną zorientowaną i mocją niesamodzielną zorientowaną¹⁰.

Jak można było zauwaŹyć, w grupie czasowników wymienianych przez Palić znalazły się czasowniki percepcji wzrokowej. Pomimo że nie realizują koncepcji ruchu fizycznego, są one metaforycznym przeniesieniem tej koncepcji do domeny przestrzeni postrzeŹeniowej¹¹.

Zanim przejdziemy do omówienia ekwiwalencji, scharakteryzujemy konstrukcje z przyimkiem *prema* ze względu na statystyczną reprezentację struktury morfosemantycznej istotnej dla synsemantycznych jednostek, jakimi są przyimki.

W zebranych materiale znalazło się 195 konstrukcji z przyimkiem *prema*, obrazujących domenę relacji przestrzennych oraz przestrzeni postrzeŹeniowej. Funkcja przestrzenna realizowała się przede wszystkim w kontekście czasowników lokomocji zorientowanej i czasowników mocy zorientowanej, w kilku zaś przypadkach imiesłowów przymiotnikowych bądź rzeczowników dewerbalnych lub konkretnych, które w drodze rozszerzenia metonimicznego niosły informację o ruchu w przestrzeni, na przykład *put prema dvorcu, šetnja prema Kazališnoj kavani*¹².

W konstrukcjach nieprzechodnich obiekt lokalizowany w większości przykładów był osobowy, w przechodnich zaś osobowy był agens, a obiekt lokalizowany — nieżywy.

Prawostronny obligatoryjny kontekst przyimka w semantycznej roli lokalizatora stanowiły w większości rzeczowniki nieżywy, głównie konkretne (155 wystąpień — 79% konstrukcji), znacznie rzadziej żywotne osobowe lub zaimki osobowe i zwrotne (łącznie 40 wystąpień — 21% konstrukcji). Rzeczowniki nieżywotne nazywały miejsca w przestrzeni i były to nazwy pospolite obiektów topograficznych, budynków i ich części (na przykład *more, riva, kuća, soba, ulaz*), na-

⁹ I. Palić, *Dativ...*, s. 306.

¹⁰ K. M. Solecka (*Semantyka...*, s. 86) ze względu na specyfikę ruchu wyodrębnia podtypy: ruch harmoniczny, obrotowy i drgający. Z. KrąŹyńska (*Staropolskie konstrukcje z przyimkami*, cz. 1. [na + acc., w + acc., k(u) + dat., do + gen.], Poznań 2000, s. 184) rodzaj ruchu realizujący taki schemat nazywa ruchem krótkim.

¹¹ Por. R. Przybylska, *Polisemia przyimków polskich w świetle semantyki kognitywnej*, Kraków 2002.

¹² I. Palić, *Dativ...*, s. 306.

zwy wyposażenia pomieszczeń (na przykład *krevet, stol, slika*) lub rzadziej innych niewielkich przedmiotów: sprzętów bądź strojów (na przykład *posudica, suknja*). Bardzo rzadko występowały nazwy własne obiektów topograficznych (*Velebit, Tutulia*), nazwy kierunków w przestrzeni, na przykład stron świata (*istok, jug*), obiektów astronomicznych (*sunce, nebo*), zjawisk fizycznych odbieranych zmysłami, tak zwanych konstruktów wrażeniowych (*svjetlo, tmina*). W materiale pojawiły się także nazwy części ciała (na przykład *jednjak, rame, uho*) i nazwy osób (na przykład *Teta, Melkior, gost, župnik, invalid*).

Przyglądając się semantyce lewostronnego otoczenia przyimka, zauważamy, że ilościowa różnica między konstrukcjami obrazującymi ukierunkowanie statyczne i dynamiczne mieści się w granicach błędu statystycznego. Pierwszy typ znaczeń reprezentowany jest przez 99 wystąpień, czyli 51% wszystkich konstrukcji, drugi zaś przez 96, czyli 49%.

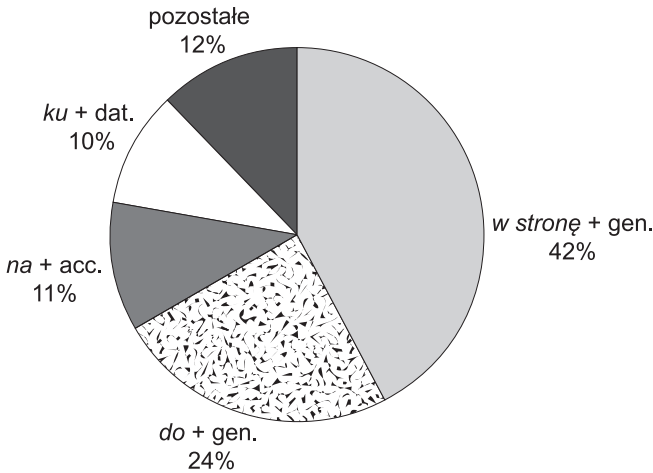
Czasowniki obrazujące ukierunkowanie dynamiczne oznaczają różne rodzaje lokomocji zorientowanej samodzielnej często łączzonej z cechą stanowiącą dodatkową predykcję wchodzącą w iloczyn z podstawowym predykatem, na przykład: *potrčati, penjati se, skakutati, tutnjiti, gmizati*. W tej grupie znajdują się też czasowniki lokomocji zorientowanej niesamodzielnej, na przykład *voziti, ponijeti i gurkati*, które jednak w badanym materiale wystąpiły tylko trzy razy.

Ukierunkowanie statyczne wyrażane było za pomocą predykatów oznaczających nadanie kierunku, na przykład *ustremiti, uperiti*, zmianę położenia czy ukierunkowania: *okretati se, okrenuti, pružiti, dići* (często z obiektem lokalizacji oznaczającym część ciała), dalej predykatów percepcji wzrokowej, na przykład *gledati, pogledati, zaškiljiti, buljiti, zrkati, zuriti* oraz słuchowej: *osluhnuti*, czasowników oznaczających kierowanie bodźców akustycznych bądź kinetycznych: *govoriti, urlati, zavapiti, pokazati, iskesiti se, naceriti se, pokloniti se*.

Nie zaobserwowaliśmy istotnych różnic w proporcjach referentów osobowych i nieżywotnych przy predykatkach oznaczających lokomocję w stosunku do predykatów mocy zorientowanej. W obu przypadkach były bardzo zbliżone.

Przejdźmy teraz do problemu ekwiwalencji. W polskich tłumaczeniach wystąpiło 13 ekwiwalentów, przede wszystkim w postaci przyimków pierwotnych, lecz również wtórnych o różnym stopniu leksykalizacji. Ze względu na różnice we frekwencji można je było umownie podzielić na dwie grupy: grupę o znacznej i o nieznacznej częstości. Do pierwszej grupy należą przyimek wtórny w *strone* + gen. (82 wystąpienia, to jest 42%), przyimek *do* + gen. (47 — 24%), *na* + acc. (22 — 11%) oraz ekwiwalent o bardzo podobnej frekwencji *ku* + dat. (20 — 10%). Grupa elementów o niskiej frekwencji zawierała następujące ekwiwalenty: *w* + acc. (5 — 2,5%), przyimek wtórny w *kierunku* + gen. i *pod* + acc. (po 4 wystąpienia — 2%), *przed* + inst. (3 — 1,5%), ciąg analityczny: *od strony* + gen. i przyimek *przez* + acc. (po 2 wystąpienia — 1%), *od* + gen., *nad* + acc. (po 1 wystąpieniu — 0,5%). W dwu przypadkach ekwiwalent przyimka *prema* miał postać syntetyczną.

Proporcje między udziałem poszczególnych ekwiwalentów przedstawia poniższy wykres. Dla większej przejrzystości schematu dziewięć ekwiwalentów o niskiej frekwencji zostało ujętych w jedną grupę nazwaną na wykresie *pozostałe*.

Schemat 1. Polskie ekwiwalenty chorwackiego przyimka *prema*

Źródło: opracowanie własne.

W dalszej części badania omówione zostaną poszczególne ekwiwalenty, ich otoczenia i konkurencyjność. Ze względu na niereprezentatywność grup ekwiwalentów rzadkich, a co za tym idzie duże prawdopodobieństwo uzyskania wyników obciążonych błędem, skoncentruję się na częstych ekwiwalentach, to jest: *w stronę + gen.*, *do + gen.*, *na + acc.* oraz *ku + dat.*

PREMA + dat. → W STRONĘ + gen.

Najczęstszym polskim odpowiednikiem chorwackiego przyimka *prema* jest przyimek wtórny *w stronę + gen.* Oznacza on relację domiejscową: ruch w stronę przedmiotu w celach dalekich i jest funkcjonalnym odpowiednikiem relikтового przyimka pierwotnego *ku + dat.*¹³ oraz wtórnego *w kierunku + gen.*¹⁴

Proporcje między konstrukcjami oznaczającymi lokomocję i mocję wyrażają tu stosunek 57% (47 wystąpień) do 43% (35 wystąpień), co przypomina stan dla przyimka *prema*. Nadrzędnik przyimka oznacza przemieszczanie w kierunku lokalizatora w stałym kierunku, na przykład czasowniki: *ići — iść*¹⁵, *prodirati — przebijać się*, *odjuriti — popędzić*, *pružiti — wyciągnąć*, *wysunąć*, *uzdignuti*

¹³ B. Milewska, *Przyimki wtórne we współczesnej polszczyźnie*, Gdańsk 2003, s. 106, 197.

¹⁴ M. Lesz-Duk, *Przyimki wtórne w języku polskim. Stan współczesny i ewolucja*, Częstochowa 2011, s. 105.

¹⁵ Polskie odpowiedniki pochodzą z przekładów tekstów chorwackich i reprezentują konkretne użycie w danym kontekście.

— *podnieść, baciti* — *rzucić* czy znacznie rzadziej zakładając zmianę kierunku, na przykład *skrenuti* — *skręcić*. Konstrukcje statyczne oznaczają zmianę orientacji nieruchomego obiektu lokalizacji, na przykład *okretati se* — *odwracać się, iskrenuti* — *przechylać, nagnuti* — *przechylić*, w drodze rozszerzenia metaforycznego przenosząc cechę przestrzenną do innych domen, na przykład postrzeniowej, oznaczając kierowanie wzroku na coś, na przykład *gledati* — *patrzeć, pogledavati* — *zerać*, wykonywanie grymasu twarzy do kogoś: *iskesiti se, naceriti se* tłumaczone jako *zrobić grymas*, wykonywanie gestu do kogoś: *učiniti gestu* — *zrobić gest, učiniti pokret* — *wykonać ruch, pokloniti se* — *ukłonić się*, odbieranie dźwięków dobiegających z danego kierunku: *osluhnuti* — *nadstawić ucha*.

Prawostronny referent w roli lokalizatora jest przeważnie nieżywy, konkretny, najczęściej o znaczeniu przedmiotu z otoczenia lokalizatora, oznacza cel bliski (na przykład *vrata* — *drzwi, prozor* — *okno, tavan* — *strych, krevet* — *łóżko*, 25 wystąpień), rzadziej element przyrody — cel dalszy (na przykład *more* — *morze, Velebit*). Ten typ lokalizatora występuje i przy znaczeniu lokomocji i mocy, natomiast lokalizator jako część ciała pojawia się w konstrukcjach statycznych. Rzadkością jest lokalizator osobowy (6 wystąpień).

PREMA + dat. → DO + gen.

Drugi co do frekwencji ekwiwalent, przyimek *do* + gen., charakteryzuje się w języku polskim znacznym zróżnicowaniem użyc. Renata Przybylska i Kazimierz Sikora¹⁶ wymieniają siedem funkcji tego przyimka, z czego przestrzenna jest zdecydowanie najbardziej frekwentowna w porównaniu z pozostałymi. Relacja przestrzenna charakteryzowana jest jako adlatywna: wskazywanie na miejsce stanowiące kierunek ruchu, przy tym w przeciwieństwie do przyimka *prema* zakłada się ponadto możliwość zakończenia akcji w punkcie docelowym, czyli zawiera pojęcie kresu działania. W języku polskim przyimek należy do częstych, plasując się na czwartym miejscu¹⁷.

Do + gen. jako ekwiwalent przyimka *prema* + dat. występował przeważnie z czasownikami lokomocji, które stanowiły 79% okurencji dla tego przyimka (37 wystąpień). Czasowniki te obrazowały różne rodzaje przybliżania się (na przykład *bježati* — tłumaczone jako *uciekać, žuriti* — *spieszyć się, pojuriti*, tutaj: *przybiec*), z których największą frekwencję miały czasowniki *krenuti* — *ruszyć* (5), *poći* — *pójsć* (4), zaś tylko za pomocą jednego czasownika wyrażono zmianę

¹⁶ R. Przybylska, K. Sikora, *Próba opisu funkcji znaczeniowych najczęstszych przyimków w polszczyźnie mówionej*, [w:] *Studia nad polszczyzną mówioną Krakowa 3*, red. B. Dunaj i K. Ożóg, Kraków 1991, s. 115.

¹⁷ H. Zgólkowa, *Zasób i częstość występowania przyimków we współczesnej polszczyźnie*, [w:] *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, red. M. Szymczak, Wrocław 1978.

kierunku ruchu (*skrenuti* — *skręcić*). Wykładnikiem lokalizatora był najczęściej rzeczownik nieżywotny konkretny o znaczeniu budowli (*kuća* — *dom*, *banka* — *bank*, *dvorac* — *palac*), pomieszczeń (*kancelarija* — *biuro*, *soba* — *pokój*, *restoran* — *restauracja*), ich elementów (*vrata* — *drzwi*, *lift* — *winda*, *izlaz* — *wyjście*, *veža* — *wejście*), innych wytworzonych przez człowieka lub naturalnych przedmiotów w przestrzeni (na przykład *badanj* — *beczka*, *stol* — *stół*, *ugao* — *róg*, *kamen* — *głaz*):

Melkior nije oklijevao, gotovo potrči prema izlazu. MARINKOVIĆ
Melchior nie zwlekał, prawie pobiegl do wyjścia.

[...] *a ja sam protrnuvši od teške zvonjave [...] poskočio kroz vrt prema kući.* NOVAK
[...] *ja zaš struchlały od donošnego bicia w dzwony [...] skoczyłem przez ogród do domu.*

Rzadkością były nazwy części ciała (*stopala* — *stopy*, *jednjak* — tłumaczone jako *usta*) i występowały przy nieżywotnym lokalizowanym obiekcie. Tylko w trzech przypadkach lokalizator był osobowy czy to pod postacią rzeczownika, czy zaimka osobowego.

Pozostałe 21% stanowiły konstrukcje o znaczeniu zmiany orientacji z czasownikami: *okrenuti* — *obrócić*, *okrenuti se* — *obrócić się* pojawiające się z lokalizatorem osobowym i nieżywotnym, *dići* — *unieść* z przedmiotem lokalizacji oznaczającym część ciała agensa, następnie konstrukcje bodźców akustycznych, w tym werbalnych: *urlati* — *wykrzykiwać*, *zavapiti* — *zakrzyknąć* oraz kinetycznych skierowanych do lokalizatora/odbiorcy żywotnego: *nasmiješiti se* — *uśmiechnąć się*, *npraviti začuđeno lice* — *zrobić zdziwioną minę*.

Hrvatima kojima je to svejedno, ne moram ništa urlati prema hrvatskom uhu [...] RUDAN
Chorwatom, którym jest to obojętne, nie muszę niczego wykrzykiwać do ich chorwackiego ucha [...]

PREMA + dat. → NA + acc.

Znacznie rzadszy od dwu poprzednich jest polski ekwiwalent *na* + acc. Jest to kolejny częsty polski przyimek prototypowo oznaczający ukierunkowanie i podobnie jak przyimek *do* + gen. przy czasownikach ruchu może oznaczać osiągnięcie punktu docelowego, który tutaj często idealizowany jest jako płaszczyzna.

Jako ekwiwalent chorwackiego *prema* pojawia się przeważnie w konstrukcjach ukierunkowania statycznego (16 wystąpień — 73%) o znaczeniu kierowania wzroku w stronę postrzeganego przedmiotu należącego do domeny z pogranicza

przestrzeni postrzeżeniowej i wyobrażeniowej¹⁸ (na przykład *pogledati* — spojrzeć, *buljiti* — gapić się, *zrkati* — zerkać) oraz o znaczeniu bodźca kinetycznego, ale związanego również z percepcją wzrokową, mowa o wskazywaniu na lokalizator (na przykład *pokazati* — wskazać, *pokazać*, *pokazivati* — wskazywać, *pokazywać*). Tylko w jednym przypadku czasownik oznaczał zmianę pozycji obiektu lokalizacji, części ciała (*glava* — głowa) w kierunku lokalizatora (*rame* — ramię). Lokalizator w takich konstrukcjach reprezentowany był najczęściej przez rzeczowniki nieżywotne konkretne nazywające elementy budynków czy pomieszczeń (na przykład *tavan* — strych, *prozor* — okno, *vrata* — drzwi), wyposażenie pomieszczeń (*krevet* — łóżko, *slika* — obraz), rozległe miejsca w przestrzeni zewnętrznej konceptualizowane jako powierzchnia (*grad* — miasto, *dvorište* — podwórko, *vrt* — ogród). Rzadziej występował lokalizator osobowy, na przykład:

*Požurivao ju je ljutito i splašeno, zrakajući ispod oka **prema** Teti [...] NO-VAK*

*Zły i sploszony, spod oka zerkał **na** Stryjenkę [...]*

Znaczenie przemieszczania w kierunku lokalizatora aktualizuje się w kontekście czasowników *poći* — pójść, *odšetati* — pospacerować, *penjati se* tłumaczonego jako *iść na górę*, *uspinjati se* — wchodzić, *tutnjiti* w tłumaczeniu *szarżować* i rzeczowników nieżywotnych konkretnych o znaczeniu rozległych przestrzeni konceptualizowanych jako płaszczyzna: *podij za ples* — parkiet, *kat* — piętro, a także abstrakcyjnych w znaczeniu kierunku w przestrzeni: *jug* — południe, na przykład:

*Sićušna zavodnikova ruka prihvatila je njen mesnati dlan i oni pođoše **prema** podiju za ples. FURTINGER*

*W swoją drobną dłoń uwodziciela ujął jej pulchną rękę i poszli **na** parkiet.*

W przypadku czasownika *tutnjiti* lokalizator — cel wyrażony jest przez zaimek osobowy:

*Nosorog tutnji **prema** njemu i mumlja srdito. MARINKOVIĆ*

*Nosorożec szarżuje **na** niego i mruczy z wściekłości.*

PREMA + dat. → KU + dat.

Polski przyimek *ku*, czwarty pod względem frekwencji odpowiednik chorwackiego *prema*, uważany jest za przestarzały, książkowy, niepojawiający się

¹⁸ R. Przybylska, *Polisemia...*, s. 331.

w języku mówionym¹⁹ czy wręcz skostniały, reliktowy²⁰. Semantykę tego przestrzennego przyimka Adam Weinsberg²¹ umieszcza w kategorii sąsiedztwa, rozumianego jako stosunek między obszarem a lokalizatorem. Wyróżnia przy tym dwa użycia *ku*: lokatywne, którego obszarem jest linia biegnąca od obserwatora w stronę lokalizatora, ale do lokalizatora niedobiegająca, na przykład *ulica zwęża się ku końcowi* oraz adlatywne, wyznaczające linię biegnącą w stronę lokalizatora i do niego niedobiegającą, ale mającą za punkt początkowy nie obserwatora, lecz miejsce przemieszczającego się przedmiotu w opisywanym momencie, na przykład *wozy jadą ku wsi*. Pierwsze *ku* nazywa obserwacyjnym, drugie zaś lokomotyjnym²². Eksplikacja przyimka *ku* autorstwa Krystyny Cyry²³, odwołująca się do opartego na naturalnym języku semantycznym prymitywu semantycznego SIDE²⁴ wygląda następująco: SP *ku* N : 'SP w stronę N'. Za synonimiczne dla *ku* przyimki uważa się *do* oraz *w stronę*²⁵.

W przykładach, w których *ku* jest ekwiwalentem chorwackiego *prema*, podział na konstrukcje mocji i lokomocji formuje dwie identyczne pod względem liczby elementów grupy. Znaczenia nadrzędnika związane są z nadaniem kierunku, zmianą położenia przedmiotu lokalizowanego, na przykład *ustremiti, uperiti* — *wymierzyć, podzitati* — *podnosić, nagnuti* — *pochylić, dignuti* — *podnieść*. W prawostronnym otoczeniu przyimka przeważały rzeczowniki nieżywotne (8 wystąpień) o znaczeniu przedmiotów z otoczenia człowieka, na przykład: *orgulje* — *organy, slika* — *portret, strop* — *sufit*, rzeczownik oznaczający część ciała: *brada* oraz rzeczowniki *nebo* — *niebo, zemlja* — *ziemia* mogące mieć oprócz znaczenia podstawowego znaczenie orientujące w osi pionowej, to jest góra–dół.

¹⁹ D. Buttler, *Innowacje składniowe współczesnej polszczyzny*, Warszawa 1976.

²⁰ W. Maciejewski, *O przestrzeni w języku: studium typologiczne z językiem polskim w centrum*, Poznań 1996; J. Okoniowa, *Polskie przyimki gwarowe. Znaczenia przestrzenne i czasowe*, Wrocław 1987; M. Kucala, *Parę uwag o formie przyimka ku*, „Język Polski” 40, 1960, s. 250–261.

²¹ A. Weinsberg, *Przyimki przestrzenne w języku polskim, niemieckim i rumuńskim*, Kraków 1973, s. 28.

²² A. Weinsberg (*Przyimki...*, s. 21 i 45) ogranicza lokatywne znaczenie przyimka *ku* do użyc z czasownikami oznaczającymi posiadanie ustopniowanych cech, jak *zwężać się, pochylać się, ciemnieć*, sugerując jednocześnie, że odległość między obserwatorem a lokalizatorem musi być znaczna. Zdzisław Kempf (*Próba teorii przypadków*, cz. 1, Opole 1978, s. 114–115) z kolei, odwołując się do historii języka, twierdzi, że: „od czasów prasłowiańskich widzimy w tym względzie wyraźny podział na składnię celów bliskich, obsługiwanych przez przyimek **ku* oraz celów dalekich przez przyimek **do*”. Wraz z wyparciem konstrukcji *ku* + dat. przez *do* + gen. zanika rozróżnienie dalekości i bliskości przy relacjach latywnych/dyrektywnych (Z. Kempf, *Próba teorii przypadków*, cz. 2, Opole 2007, s. 121).

²³ K. Cyra, *The preposition ku — a syntactic and semantic analysis*, [w:] *Präpositionen im Polnischen. Beiträge zu einer gleichnamigen Tagung Oldenburg, 8. bis 11. Februar 2000*, oprac. G. Hentschel, T. Menzel, Oldenburg 2003, s. 70.

²⁴ A. Wierzbicka, *Semantics: Primes and Universals*, Oxford-New York 1996.

²⁵ *Inny słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, Warszawa 2010.

Icita je podizala svoju izlitanu ručerdu prema slici [...] NOVAK
Tu Icita podniosla wielką, zniszczoną rękę ku dużemu portretowi [...]

Orientacja wertykalna, szczególnie ze znaczeniem zwrócenia ku górze, jest w tych konstrukcjach dominująca, co może wskazywać na pewne zwyczajowe użycia skostniałego *ku* w konstrukcjach statycznych.

W konstrukcjach lokomocji nadrzędnikiem były takie czasowniki, jak: *po-ći* — w tłumaczeniu *ruszyć, kretati* — *ruszyć, iść, puzati* — *pełznąć, ploviti* — *płynąć, zakoraknuti* — *postąpić, ponijeti* — *ponieść*, zaś prawostronne otoczenie przyimka czyniły rzeczowniki nieżywotne oznaczające część budynku lub pomieszczenia, na przykład *stan* — tłumaczone jako *dom, izlaz* — *wyjście, vrata* — *drzwi* lub obiekt topograficzny naturalny: *riva* — w tłumaczeniu *brzeg* oraz obiekt astronomiczny — gwiazda: *sunce* — *słońce*. Częścią wyrażenia przyimkowego był również referent osobowy (3 wystąpienia) wyrażony przez zaimek osobowy i rzeczowniki lub grupy imienne *stari gospodin* — *stary pan, żupnik* — *proboszcz*, na przykład:

Ona puže prema vratima [...] SAJKO
Pełźnie ku drzwiom [...]

Poşao sam uza stube prema żupniku [...] NOVAK
Ruszyłem po stopniach ku proboszczowi [...]

Przyjrzyjmy się teraz konkurencyjności analizowanych ekwiwalentów semantycznych. Odnosząc się do zakresów znaczeń polskich odpowiedników chorwackiego *prema*, można zauważyć, że przyimki *w stronę* oraz *ku* są semantycznie bliższe przyimkowi wyjściowemu niż *do* oraz *na* i nie chodzi tu tylko o większą specjalizację tych pierwszych na tle wieloznacznych *do* i *na*, lecz także o eksponowanie elementu relacji adlatywnej, jakim jest kierunek, a także zepchnięcia na dalszy plan informacji o lokalizatorze jako punkcie docelowym. Z kolei z lewej strony przyimków *w stronę* i *ku* nie znajdziemy czasowników, które w swojej strukturze mają zakodowane znaczenie limitatywności²⁶.

W kwestii znaczenia granicy wypowiedała się także Anna Bluszcz²⁷, twierdząc, że znaczenie granicy obecne jest we wszystkich konstrukcjach oznaczających przemieszczenie się przedmiotu w jakimś kierunku, cel ruchu zaś może

²⁶ K. Cyra (*The preposition...*, s. 66–69) wskazuje na semantyczną różnicę między *ku* i *do*, tworząc wewnątrznie niesprzeczne zdanie: *Mówię, że Jan poszedł ku domowi, ale nieprawda, że Jan poszedł do domu*. Różnice semantyczne wydobywa również, budując poprawne zdania: *Idź ku domowi, ale 100 metrów przed domem skręć w lewo, Spojrzał ku niej, ale jej nie zobaczył, zasłonił ją wielki parasol* oraz niepoprawne **Idź do domu, ale 100 metrów przed domem skręć w lewo, *Spojrzał na nią, ale jej nie zobaczył, zasłonił ją wielki parasol*.

²⁷ A. J. Bluszcz, *Relacje przestrzenne w polskich, czeskich i słowackich konstrukcjach z wyrażeniami przyimkowymi*, Katowice 1987, s. 95–96.

być uważany za wyznacznik kresu tego ruchu. Wobec tego oba semy (Lok«ad», Lok«limit») obecne są zarówno w *do*, jak i w *ku*, przy czym odcień adlatywny silniejszy jest we frazach z *ku*, odcień limitatywny we frazach z *do*, przy czym uwarunkowania kontekstowe mogą odwrócić tę hierarchię.

Porównajmy otoczenie *ku* i *w stronę* jako ekwiwalentów *prema*. Gdy rozpatrujemy znaczenie nadrzędnika dla poszczególnych ekwiwalentów, zauważamy, że przyimek *ku* oraz *w stronę* zachowują podobne proporcje znaczeń lokomocji zorientowanej i mocy zorientowanej (*ku* — 50% : 50%, *w stronę* — 57% : 43%), zbliżając się przy tym do proporcji odnotowanych dla przyimka *prema*, czyli 49% : 51%. Przypatrując się szczegółowiej znaczeniom czasowników występujących z oboma ekwiwalentami, można zauważyć istotną różnicę: czasowniki oznaczające kierowanie bodźców wzrokowych i kinetycznych oraz odbieranie akustycznych pojawiły się z ekwiwalentem *w stronę*, ale nie z *ku*²⁸.

W prawostronnym otoczeniu obu ekwiwalentów nie można zauważyć większych różnic: przeważają lokalizatory nieżywotne oznaczające częściej cele bliższe niż dalsze, ale występują również lokalizatory żywotne jako odbiorcy bodźca albo oznaczające miejsce przebywania osoby.

Odnieśmy się teraz do ekwiwalentu *do* + gen. i *na* + acc., przyimków o bardzo wysokiej frekwencji w języku polskim²⁹. *Do* + gen. w badanym materiale jest częstym odpowiednikiem, jednak zajmuje dopiero drugą pozycję pod względem frekwencji i aż 18 punktów procentowych dzieli go od najczęstszego ekwiwalentu *w stronę*. Odwołując się do historii języka polskiego, właśnie przyimek *do* wyparł *ku* (proces trwał od XV do XVII wieku), przejmując ostatecznie jego zakres użycia, to jest składnię celów bliskich³⁰.

Spójrzmy na prawo- i lewostronny kontekst ekwiwalentu *do*. *Do* + gen. podobnie jak *w stronę* + gen. oraz *ku* + dat. mogą być semantycznym odpowiednikiem *prema*, gdy mowa o lokomocji oraz mocy zorientowanej, zasadniczą różnicę stanowią jednak proporcje poszczególnych konstrukcji — w przypadku *do* dominują konstrukcje ze znaczeniem przemieszczania (79%). Czasowniki lokomocji z racji specyfiki konstrukcji wyjściowej przeważnie nie miały w tłumaczeniu odcienia osiągnięcia kresu. Modyfikacja znaczenia wyjściowego zdarzyła się w pojedynczych tłumaczeniach, na przykład *zakoračiti prema krevetu* — *podejść do łóżka* (prefiks *pod-* oznaczający tu częściowe zbliżanie się do punktu docelowego), *pojurititi prema meni* — *przybiec do mnie*.

Znaczenia konstrukcji statycznych po części pokrywają się z tymi, które wystąpiły z dwoma poprzednimi ekwiwalentami, mowa tu o czasownikach ozna-

²⁸ K. Cyra (*The preposition...*, s. 68) podaje jednak czasowniki percepcji wzrokowej jako występujące z *ku*.

²⁹ H. Zgółkova, *Zasób...*, s. 245.

³⁰ Współczesne użycie *do* w składni celów bliskich w polszczyźnie jest według Z. Kempfa specyficzne na tle innych języków słowiańskich (Z. Kempf, *Próba teorii przypadków*, cz. 1, s. 114; *Próba teorii przypadków*, cz. 2, s. 120).

czających ukierunkowanie, zmianę pozycji czegoś oraz wspólnym tylko z przyimkiem *w stronę* w znaczeniu kierowania bodźców kinetycznych. Ponadto w poświadczeniach ekwiwalentu *do* odnotowujemy niewystępujące przy dwu wcześniej omówionych ekwiwalentach znaczenie kierowania bodźców akustycznych werbalnych, można zatem stwierdzić, że ma on najszerszy wachlarz znaczeń w ramach ukierunkowania statycznego.

Imienna część wyrażenia przyimkowego występującego przy czasownikach lokomocji to rzeczowniki nieżywotne oznaczające cele bliskie i dalekie. Tak jak przy poprzednich ekwiwalentach lokalizator mógł być częścią ciała lub osobą — przeważnie przy czasowniku oznaczającym ukierunkowanie statyczne. Przypomnijmy, że ukierunkowane bodźce wymagają lokalizatora/odbiorcy żywotnego. Podsumowując, struktura semantyczna lokalizatorów w przypadku ekwiwalentu *do* + gen. nie odbiega od poprzednich ekwiwalentów i uzależniona jest od otoczenia lewostronnego.

Na tle tych znaczeniowo bliskich adlatywnych użyć wymienionych przyimków *na* + acc. jest o tyle specyficzny, że jako jedyny może wprowadzać dodatkowe informacje o typie idealizacji lokalizatora w odniesieniu do obiektów materialnych. Przy tym sam przyimek *na* nie wyraża kierunku, a informacja o adlatywności zawarta jest w końcówce biernika³¹. Oba te fakty stawiają ten ekwiwalent w nieco innym położeniu niż pozostałe. Jego specyfika odzwierciedla się w otoczeniu przyimka. Kontekst lewostronny ekwiwalentu *na* + acc., biorąc pod uwagę rozróżnienie ukierunkowania statycznego i dynamicznego, ukazuje odmienny od poprzednich schemat, w którym widoczna jest przewaga konstrukcji statycznych stanowiących 73%, przy tym znaczenie czasowników związane było z patrzeniem lub wskazywaniem w kierunku lokalizatora. Znaczenie to, przypomnijmy, obecne było również w konstrukcjach z ekwiwalentem *w stronę*, jednak nie dominowało, jak w tym przypadku. Tutaj tylko jedna konstrukcja nosła znaczenie zmiany pozycji obiektu lokalizacji, konceptualizując przy tym lokalizator jako powierzchnię (*nagnuti glavu prema ramenu — prečhylić głowę na ramię*). Lokomocja wyrażona w 27% konstrukcji zawierała także czasowniki o znaczeniu przemieszczania w perspektywie pionowej, to jest na osi góra–dół, co jest szczególnie na tle pozostałych ekwiwalentów.

Prawostronny element w przypadku konstrukcji mocji semantycznie nie odbiegał od sytuacji innych ekwiwalentów — był wyrażony rzeczownikami głównie nieżywotnymi, konkretnymi, rzadko osobowymi i zaimkami. W konstrukcjach z czasownikami lokomocji przeważnie idealizował płaszczyznę.

Jak pokazuje zanalizowany materiał, prawostronne otoczenie przyimka tylko w przypadku przyimka *na* może mieć wpływ na wybór ekwiwalentu. W pozostałych odpowiednikach prawostronne składniki stanowią grupy bardzo podobne pod względem znaczeń oraz ich proporcji. Lokalizator żywotny niekie-

³¹ R. Przybylska, *Polisemia...*, s. 303; A. Weinsberg, *Przyimki...*, s. 91; Z. Krążyńska, *Staropolskie...*, s. 41.

dy uzależniony jest od znaczenia czasownika, przeważnie gdy rola ta łączy się z rolą odbiorcy. Niektóre ograniczenia w doborze ekwiwalentów wynikają z walencji czasownika, na przykład *patrzeć w stronę* + gen., *patrzeć na* + acc., inne są świadomym wyborem tłumacza: *wołać do* + gen. (zakodowany odbiorca) zamiast *wołać w stronę* + gen., *wołać ku* + dat.

Najwięcej ograniczeń związanych z lewostronnym otoczeniem przyimka obecnych było również w grupie ekwiwalentu *na* + acc. W wypadku przyimków *w stronę*, *ku*, *do* przy czasownikach lokomocji samodzielnej i niesamodzielnej ekwiwalenty przeważnie można stosować zamiennie, z zastrzeżeniem, że konstrukcja z przyimkiem *ku* jako przestarzałym może być nacechowana stylistycznie lub niekonwencjonalna. Liczba tłumaczeń z ekwiwalentem *ku*, która jest podobna do liczby *na* + acc., może dziwić ze względu na powszechną wśród językoznawców opinię o reliktowości *ku* i występowaniu w ustalonych połączeniach. Trzeba jednak zaznaczyć, że odpowiednik ten pojawiał się głównie w przekładzie Danuty Ćirlić-Straszyńskiej, tłumaczki starszego pokolenia i może być elementem jej stylu osobniczego.

Szukając uzasadnienia dla największej frekwencji ekwiwalentu *w stronę*, szczególnie wobec częstego w polszczyźnie przyimka *do*, należy odwołać się do jednoznaczności i wyrazistości semantycznej przyimka wtórnego, jego bliskości funkcjonalnej z chorwackim przyimkiem *prema* oraz do braku nacechowania stylistycznego.

Bibliografia

Teksty źródłowe

- Furtinger Z., *Potrzebne mi twoje ciało*, przeł. E. Kwaśniewska, Warszawa 1986.
 Furtinger Z., *Trebam tvoje tijelo*, [w:] *Prva zbirka jugoslavenskog sf-a*, red. B. Jurković, Zagreb 1978.
 Marinković R., *Cyklop*, przeł. K. Bąk, Łódź 1981.
 Marinković R., *Kiklop*, Beograd 1965.
 Novak S., *Mirisi, zlato i tamjan*, Zagreb 1968.
 Novak S., *Mirra, kadzidło i złoto*, przeł. D. Ćirlić-Straszyńska, Warszawa 1971.
 Rudan V., *Ucho, gardło, nóż*, przeł. G. Brzozowicz, J. Granat, W. Szablewski, Warszawa 2004.
 Rudan V., *Uho, grlo, nož*, Beograd 2004.
 Sajko I., *Rio Bar*, Beograd 2011.
 Sajko I., *Rio Bar*, przeł. D. J. Ćirlić, Warszawa 2011.

Opracowania

- Bluszczyk A., *Relacje przestrzenne w polskich, czeskich i słowackich konstrukcjach z wyrażeniami przyimkowymi*, Katowice 1987.
 Buttler D., *Innowacje składniowe współczesnej polszczyzny*, Warszawa 1976.
 Cyra K., *The preposition ku — a syntactic and semantic analysis*, [w:] *Präpositionen im Polnischen. Beiträge zu einer gleichnamigen Tagung Oldenburg, 8. bis 11. Februar 2000*, oprac. G. Hentschel, T. Menzel, Oldenburg 2003.
Inny słownik języka polskiego, red. M. Bańko, Warszawa 2010.
 Kempf Z., *Próba teorii przypadków*, cz. 1, Opole 1978.

- Kempf Z., *Próba teorii przypadków*, cz. 2, Opole 2007.
- Krażyńska Z., *Staropolskie konstrukcje z przyimkami*, cz. 1. [na + acc., w + acc., k(u) + dat., do + gen.], Poznań 2000.
- Kucała M., *Parę uwag o formie przyimka ku*, „Język Polski” 40, 1960.
- Lesz-Duk M., *Przyimki wtórne w języku polskim. Stan współczesny i ewolucja*, Częstochowa 2011.
- Maciejewski W., *O przestrzeni w języku: studium typologiczne z językiem polskim w centrum*, Poznań 1996.
- Milewska B., *Przyimki wtórne we współczesnej polszczyźnie*, Gdańsk 2003.
- Okoniowa J., *Polskie przyimki gwarowe. Znaczenia przestrzenne i czasowe*, Wrocław 1987.
- Palić I., *Dativ u bosanskome jeziku*, Sarajevo 2010.
- Przybylska R., *Polisemia przyimków polskich w świetle semantyki kognitywnej*, Kraków 2002.
- Przybylska R., Sikora K., *Próba opisu funkcji znaczeniowych najczęstszych przyimków w polszczyźnie mówionej*, [w:] *Studia nad polszczyzną mówioną Krakowa 3*, red. B. Dunaj i K. Ożóg, Kraków 1991.
- Rišner V., *Prijedlog „prema” između dativa i lokativa*, [w:] *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*, red. L. Badurina, I. Pranjković, J. Silić, Zagreb 2009.
- Šarić Lj., *Spatial Concepts in Slavic: A Cognitive Linguistic Study of Prepositions and Cases*, Wiesbaden 2008.
- Silić J., Pranjković I., *Gramatika hrvatskoga jezika*, Zagreb 2005.
- Solecka K. M., *Semantyka czasowników ruchu w języku macedońskim*, Katowice 1983.
- Weinsberg A., *Przyimki przestrzenne w języku polskim, niemieckim i rumuńskim*, Kraków 1973.
- Wierzbicka A., *Semantics: Primes and Universals*, Oxford-New York 1996.
- Zgółkowa H., *Zasób i częstość występowania przyimków we współczesnej polszczyźnie*, [w:] *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, red. M. Szymczak, Wrocław 1978.

Croatian preposition *prema* in the spatial domain and its Polish translation equivalents

Summary

This paper is an attempt to determine Polish translation equivalents of the Croatian preposition *prema* (towards) in the spatial domain. The corpus has been collected from pieces of modern Croatian prose translated into Polish. We enumerate Polish equivalents and focus on the most frequent: *w stronę* + gen., *do* + gen., *na* + acc. and *ku* + dat., by analyzing usage context of prepositions.

Keywords: prepositions, secondary prepositions, Polish language, Croatian language, equivalence

Hrvatski prijedlog *prema* u domeni fizičkog prostora i njihovi poljski prijevodni ekvivalenti

Rezime

Članak je pokušaj utvrđivanja poljskih prijevodnih ekvivalenata hrvatskog prijedloga *prema* u domeni fizičkog prostora. Materijal se osniva na paralelnom korpusu koji se sastoji od hrvatskih suvremenih književnih djela i njihovih poljskih prijevoda. U slučaju najučestalijih ekvivalenata: *w strone*+gen, *do*+gen, *na*+acc i *ku*+dat dodatno se određuje konkurentnost kroz istraživanje njihova značenja i konteksta uporabe.

Ključne riječi: dativ, prijedlozi, poljski jezik, hrvatski jezik, ekvivalencija